

հրատարակեց, անկեալ հրաժարեցաւ: Հրաժարականի առթիւ անոր խօսած ճառը ցուայրուսն է Մարտիկեան Էֆէնտիի անձնուէր հոդիին:

Ահա ահա ինչ:

Էֆէնտիին եւ, այսօր եւ ձեր հրաժարեալ նախարարն եմ, այսինքն այլեւ ձեր ընկերը չեմ, բայց ձեզմէ բաժնուելէս ետքն այս օրով միշտ ձեզի հետ պիտի ըլլամ: Ենթահակալ եմ որ պաշտօնավարութեանս ամբողջ տեղութեանը կատարեալ պարտաճանաչութիւն եւ անձնուիրութիւն ցոյց տուիք եւ ձեր նախարարը մինակ չթողցուիք իր վերակազմութեան ջանքին մէջ: Ամենէն մեծ պաշտօնեայէն մինչեւ ամենէն փոքր պաշտօնեան, մինչեւ անոնք զորս խառնեմ կը կուշիք — եւ որոնց երբեք ես խառնեմի ստորնացուցիչ անունը չտուի, քանի որ անոնք ալ մեզի պէս հայրենիքի ծառայողներն են — իրենց պարտականութեան բարձրութեան վրայ ֆիսկին, եւ մանաւանդ աս վերջինս, միաներուն, ուր թոշակները մասամբ միայն վճարուեցան, շարունակեցին ըստ առաջնոյն իրենց աշխատութիւնը...:

«Իմ նախարարութեանս տեղութեան եւ թէ երբեք ոմանց ղեմ խառնուին վարուեցայ, ոչ մէկուն անձին հետ գործ չունէի: Ես նկատի ունեցայ միայն պաշտօնն եւ այդ պաշտօնին պարտադրած պատասխանատուութիւնն էր որ ուղեցի զգացնել ամենուն: Ամենէն մեծ պաշտօնեաներու հետ ամենէն աւելի խառնուին վարուեցայ. որովհետեւ որչափ պաշտօնը բարձրանայ, պատասխանատուութիւնն ալ այդ համեմատութեամբ կը մեծնայ:

«Երբ գործի գլուխ եկայ, նախ ուղեցի հեռագրական պաշտօնականներուն վիճակը բարելաւել, որովհետեւ անոնք, մանաւանդ գաւառներու մէջ, ստիպուած են մուր տեղերու մէջ եւ տկար լոյսերու տակ աշխատել շնչելի թոշակով: Ես ասոնց ամսակաւոր վարայ յաւելում ընել տուի: Իսկ ուրիշ կարգ մը պաշտօնեաներու ամսակաւոր վրայ ալ ըլլալիք յաւելումներուն համար հարկ եղած վարկը չտրուեցաւ: Աւելի ծրարներ ալ մշակուեցան, որոնց գործադրութեան գլուխէն առաջ կը ստիպուիմ մեկնիլ:

«Այսօր Ձեզմէ բաժնուելու ատեն կ'ողջունեմ ձեր բոլորը, եւ ձեր միջոցով կ'ողջունեմ մինչեւ հեռաւոր նահանգներու մէջ աշխատող բաթթայի բոլոր մեծ ու պզտիկ պաշտօնեաները: Կ'ողջունեմ ձեզի եւ կը մաղթեմ որ աշխատիք ու յառաջդիմէք եւ իբրեւ ձեր աշխատութեան վարձք ստանաք օսմ. հայրենիքին բարօրութիւնը»:

Կը մտածեմ ինքիւրենս որ Թուրքիոյ զուտ երկիրը կարելի պիտի ըլլար զրոյսի փոխել քանի մը տարիէն, եթէ Ռուսն էֆ. Մարտիկեանի նման նախարարներ չառաջանուէին:

«Կոչնակ Թիւ 51»

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՆՇԽԱՐՔ

ԼԻՎՈՐՆՈՅԻ ՀԱՅՈՑ ԲՈՂՈՔԱՅԻՐՆ
ԱՌԻ ԾԻՐԱՆԱԽՈՐ ՕՐՄԻՆԻ

Նուիրական է միզ համար ամէն ինչ որ հնութեան մէջէն յանկարծ կը ծագի հայ անուամբ դրոշմուած, եւ նոր լոյս, նոր ճառագայթ մը կը ցուցնէ ազգային պատմութեան մթին ստուերները փարատելու համար: Այս անգամ կայծ մ'է որ կը յառնէ դիւաններու փոշիներէ եւ յետ ի Հոովմայ մինչեւ Աթէնք գաղթելու՝ կու գայ հանգչելու այս խաղաղ կղզիկին մէջ ուր լոյս վերեւ երկու դարերէ ի վեր հայկական շունչն եւ հոգին կը թեւածեն: Հրապարակաւ շնորհակալութիւն կը յայտնենք առ պատ. Ռուսեցապետ Տօրթ. Սպիրտիոն Լամբրոս, որ զայս ծանոց մեզ եւ գեղեցիկ լուսատիպ պատկերով մը դիւրացուց մեր հրատարակութիւնը: Պատահիկ մասն կը կազմէր երբեմն՝ ծիրանաւոր Օրսինիի դիւանական հաւաքածոյին, ուստի եւ մենք Օրսինի պէտք ենք ուղղել այն Ռուսիի ծիրանաւորին անունը՝ առ որ ուղղուած է Թախանձանաց նամակը կամ բողոքագիրը:

Պարունակութիւնն ամենապարզ է եւ կարօտ չէ մեկնութեան. իսկ ինչ որ մեզ համար թանկագին ու կարեւոր է, է բուն իսկ զայն ստորագրողին անունը՝ Խոնա Սաֆար, որդի Խոնա Սուրբանուսի: Այսու մի քաջ աւելի յառաջ կ'երթանք ցեղազրութեան մը ճիւղաւորութեանց մէջ, Աբգարեանց ցեղազրութեան, որ Ժ.Զ. Ժիգարեւոր մէջ, Թէպէտ դեռ ոչ բուրդովին

բացայայտ՝ բայց կարեւոր գործունէութեամբ մը նշանաւոր հանդիսացած է և նորոգած հին փայլուն յիշատակներու արձագանգը: Այս խոստովափարն է ուրեմն որդի Սոլլուս-նովի և թոռն հռչակաւոր հայ տպագրութեան ռահանորդ (թէ ոչ նախահայր) Արզար դպրի: Այսու կը պարզուի նաև կարեւոր խնդիր մ'ալ և կը ստուգուի որ Արզար կոչումը ո՛չ թէ անհատական յատուկ անուն, այլ ընտանեկան մականուն մ'էր ազնուական տոհմի մը: Արդէն իսկ Ստեփանոս Ռօքեան զԱրզար կը ճանչնար Սէֆէր անուամբ, Պարոն Սէֆէր Արզարեց. նոյն անուամբ կը կնքուի նաև իր թոռը, որ ժառանգ էր հանդիսանայ՝ այս նամակիս մէջ՝ իր հօրը Սուլթանում (= Սուլթանշահ)ի պատուոյն և աստիճանին՝ իբրեւ իշխան կամ վերակացու հայոց, որ ի Հոռմ և ի Լիվոռնոյ կը գտնուին: Այս տոհմին կը պատկանէր նաև այն բողոքականութեան իրաւաստուն տիկինը՝ Արեւիկա, որուն շիրիմաքարը՝ դիմագծաւ և արձանագրութեամբ՝ կը գտնուի ի Հոռմի Սրբուհի Մարիամ - Եգիպտացի եկեղեցւոյն մէջ. և շիրիմը կանգնողը է նոյն ինքն քեռորդին Տէր Բարթուղիմէոս որ 1605ին Լևոն Ե.ի պարզակարէն օրինակը կը վաւերացնէ իր ստորագրութեամբ և մայրենի մականուամբ կը կոչէ ինքզինքը Տէր Բարդղղիմէոս Ալիարացի: Անտարա-կոյս այս միջոց Հոռմէն բացակայ կը գտնուէր Սուլթանշահ հանգուցեալ տիկնոջ հղբայրը (կամ եղբորդին ?)

Այս է տապանաբար
Mulier Sapiens laudabitur
D. O. M.
Aureliae Gabriae (?) Abbagariae
Moribus ingenioque praestantissimae
Foeminae
Multiplici eruditione variarumque
linguarum peritia
Supra muliebrem captum exultae
D. Barthol.^s Abagarus
Materterae benemerenti P.
Obiit die II Mens. Aug. An. 1609
vixit an. 63

* * *

Վեհագոյն, և բարեբարոյ, իշխանաց իշխան՝ պայ և պայազատ գերագոյն հօրն մերոյ՝ մանանիսմօ՝ կարտինար ռուսինէ, հասցէ աղերսանք և խնդիրք. և թէ ի վեհ բարձրութենէդ խոնարհիս և ունկնդիր լինիս աղերսանաց մերոց՝ որ է աղերսանք մեր այս. Զի հիւրատունն մեր, որ է նաւակատեալ յանուն սրբոյն Մարիամու եգիպտացւոյն. որ է վասն ուխտաւորաց հայոց ազգին, և վասն սիրոյ, զի ուխտաւորք յորժամ գայցեն ի մեծն Հոռմ մեր շինութիւն ընկացցին առ ճոտ սրբոց առաքելոցն Պետրոսի և Պողոսի ուխտ, զոր կարգեալ ունիմք ի սրբոց նախահարցն մերոց և ձերոց, այսինքն ի սրբոյն Գրիգորէ Լուսաւորչէն, և ի սրբոյն Սեդեքտրոսէ Հոռմայ Հայրապետէն և այդ բազում սրբոց նախահարցն մերոց և ձերոց: Իսկ այժմ, ոչ միայն ի շինութիւն, այլ և ի մեծ զայլագլուխութիւն, վասն ոմանց չարագունից՝ և խարճայ ապաստաւորաց. որք քաղերն զուխտաւորսն և զապաստաւորսն հայոց ազգին, մինչ զի յեկեղեցւոյն այն՝ ոչ լինի ժամ և ժամակարգութիւն. ոչ պատարագ, և ոչ ողորմութիւն, ոչ կերակուր, և ոչ սէր լոկ խօսիւք միայն, այդ ևս փութով քաղորեն զչքաւորսն և զաղքատսն յեկեղեցւոյն, և ոչ կատարեն ըզսահմանեալ ողորմութիւնն չքքաւորացն մերոց. զոր նախնիքն մեր և հայրապետքն առաքելական սուրբ Աթոռոյն Հոռմայ կարգեալ են: Եւ ևս առ անարգութիւն մեր, զհիւրատունն մեր թշնամեաց խաչին Քրիստոսի ազգին յերայեցոց և այլոց նեւտորականաց ապաստանից տեղիս են արարեալ. զոր լուեալ մեր յոյժ տառապանս կրեմք, թէ զիարդ մոռացեալ եղէք զսէրն առաջին՝ զոր ունէին նախ սուրբ հարցն մեր առ միմեանս. սակայն կրկին միաթարեմք զմեզ՝ գիտելով թէ այսպիսի արարողութիւնքն ոչ են կամք բարձրութեան ձերոյ: Վասն որոյ՝ երեսս անկեալ աղաչեմք ըզբարձրութիւն ձեր, որպէս զի աներկբայ յուսով ընդունեալց եմք ի վեհանձնութենէդ ձերմէ գինդրուածս մեր. զի որպէս

ի ժամանակս նախկինս կացուցեալ կայր ալըր՝ որ ամենայն սպասաւորքն ազգաւ հայ էին, և քահանայքն ժամ և ժամաւ կարգութիւն և պատարագն՝ մեր լեզուան կատարէին ըստ ասանդութեան մեր և սահմանացն ուղղափառ հաստոցն սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին. զի ուխտաւորքն մեր կարող լինիցին իմանալ, և շրջագայեացն զեկեղեցիօքն, և զմասունս սրբոց Առաքելոցն և զայլոցն ամենեցուն ուխտս աւրասցեն. զի մի աշուհետե ակակասեցին ուխտաւոր մեր առնելոյ զուխտս ի մեծն Հոովմ, այդ հետեացին զալ ի մի առ ոտս սրբոց Առաքելոցն կատարել զուխտս իւրեանց, զի պակասեալ էին վասն պակասութեան հայոց քահանայից՝ զորս սպասաւորք տեղոյդ արտրեն, էւ որպէս սովորութիւն էր կերակրիլ յեկեղեցւոյ՝ կերակրել զաղբատս և զչքաւորան. և մի՛ մուծցեն հիւրատունն մեր աշուհետե զազգն էրէից և կամ զայլ հերձուածող նետտորականս, տաճկաց և կամ այլոց՝ այլ միայն զուղղափառ ազգն Հայոց Գրիգորի Լուսաւորչին, ընդ որս սուրբ Եկեղեցին Հոովմայ ունի զգաշինն սիրոյ և միաբանութեան, զծագրեալ կենարար արեամբն Քրիստոսի:

Գարձեալ խնդրեմք ի բարձրութենէդ ըսումէ՝ զի լաւ և մի ըստ միողէ թէֆթիշ և հասապ առցէ պետութիւն քո զսպասաւորացդ զայդմանէ, զի այսքան ժամանակ՝ առաւել քան զութսուն և զշորս ամ է. զոր այսքան մուտն եկեղեցւոյն ժողովն, այսինքն զկէլուրն կամ զփողն. և ո՛չ գիտենք զինչ առնեն, որ աւելի քան զհազար սկուլթ կայր ի նախկին ժամանակն, այնչափ են զողացեալ ի գլխոյն, որ մինչ ի վեց հարիւրն են հասուցեալ. և զայն ևս ո՛չ խոստովանին. և ասեն ցմեզ թէ երկու հարիւր սկուլթ անճաղ կայ՝ և ո՛չ աւելի, և զայն ևս ոչ կամին ցոյց տալ. և ասեն թէ հայք զողացեր են զտեղիս ապրանքն, և այս Լուիճի անուն է. բէցն որ տեղիս պահապան եղեալ էք: Զի այս տասնեվեց ամ է որ զեկեղեցին մեր՝ զողանալով աւերեալ է, և յորս ամ ոչ կարէ զհասապն տալ՝ ասէ թէ

հայք զողացեր են, և այսպիսի անարգ խօսիւք խոցէ և վիրաւորէ զազգս մեր. նա և միամիտքն համարին թէ այս լինի կամաւորութեամբ բարձրութեան ձեռոյ, և մօսսինթոր խոսիմէրին ասէ Հայոցն՝ թէ այդ էրէցն է աւերեալ զեկեղեցին Հայոց և զողացեալ. զայդ էրէցն ի զաղիք քաշեցէ և թէֆթիշ արարէք զայդ՝ թէ յորժամ զքեզ տեսուչ և վերակացու եղին՝ և զեկեղեցին անձնեալ են ի քեզ, զկէլուրն և զգրեանն կացուցմանն և կէլուրիցն, այժմ ո՛ր է, այնպիսի անձնառութեան զըրեանքն և թուխտքն. զի էրէցն ոչ կարէ ցուցանել զայնպիսի անձնառութեան զիրան կէլուրիցն, այժմ տեսցէ մեծութիւն քո, զի եթէ մօսսինթօրն ո՛չ կարէ ինքն միայն թէֆթիշ ընդ ժողովոյն առնուլ յերիցուն. նշանն յայտնագոյն է զի և ինքն համախոհ է զործոց նորին, վասն որոյ երկնչի ի նմանէ զթէֆթիշ առնուլ, և կամի զի հայք տարբեցն զէրէցն ի դատաստան. և ինքն յօգնութիւն եկեսցէ հայոցն և այսու անմեղ կամի ցուցանել զինքն երիցուն և մեզ, զի ոչ է ինքն որ առնէ զայն՝ այլ հայքն զի մի էրէցն ի բարկութենէն յայտնեսցէ ևս զգաղտնիսն իւր և մեզ և դատաստանին. ողջ լեր ի տէր, Գրեցաւ ի քաղաքն ի Լիվօնայ, ի Թվինն ի ծնեղենէն Քրիստոսի, Թ. ԶԺ. Խ. և ինն ամին: Ի թուարեւորութեանս հայկազեան տումարիս Թ. Ղ. և ութն. Մայիսի ամսոյն ի քան և հինգ: Ի խնդրոյ պարոն, պայ, և պայազատ, խօջայ Սուլթանուլի որդի խօջայ Սաֆարին. որ է վերակացու Հայոց [կհիք], և այլոց վաճառականաց ջուկայեցոց՝ որք կային ի Լիվօնայ:

Կը յաջորդեն գրեթէ հարիւրի չափ ստորագրութիւնք և կնիք, յորս արժանի կը համարինք յիշելու Գրիգոր օմն ծառայ Աստուծոյ որ նամակիս բուն օրինակող կամ զրագիրն է և իւր կնքոյն քով կը գրէ, խնդրող քահիս և մկրտամած ժողոջ սորա [Գրիգոր ծառայ Աստուծոյ]:

Հ. Ծ. ԱԿԳԵՐ